

О. З. Уголькова, М. М. Удимович
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

<https://doi.org/10.23939/semi2020.01.119>

© Уголькова О. З., Удимович М. М., 2020

Досліджено сутність поняття “тіньова економіка” та “тінізація”. Важливим аспектом роботи є аналіз сучасного стану тіньової економіки в Україні та його порівняння із країнами Європи. Виокремлено позитивні та негативні наслідки тінізації економіки та встановлено, що кількість та масштаб негативних суттєво перевищують позитивні наслідки. Виявлено, що корупція була і залишається однією з найбільших перешкод на шляху реформування економіки України. Запропоновано стратегічні пріоритети в боротьбі з тіньовою економікою.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація, тіньовий сектор, корупція, легалізація.

Постановка проблеми

Тіньова економіка значною загрозою економічній безпеці та негативно впливає на розвиток національної економіки. Дослідження стану тіньової економіки необхідне для того, щоби запобігти основним негативним наслідкам, а саме: колапс, економічна криза, руйнування ділових відносин, спад виробництва, зростання економічної злочинності, що негативно впливає на економічний розвиток держави.

Постановка цілей

Метою статті є оцінювання стану та особливості тіньової економіки в Україні, виявлення факторів, які впливають на значення та можливі дії покращення ситуації

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різноманітні методичні та теоретичні аспекти процесу тінізації економіки розглянуто у наукових працях низки закордонних вчених, серед яких: Ф. Шнейдер, А. Керні, що аналізували причини розвитку та сучасний стан тіньової економіки у країнах Європи. Також суттєвий внесок у дослідження цієї проблематики здійснили Г. Херварц та Е. Тафено, які розглядали регіональні відмінності тінізації економіки [8].

Серед вітчизняних вчених, що аналізували проблему тіньової економіки варто виокремити С. Коваленко, М. Гордійчук, Є. Самойленко, П. Пушкаренко, І. Шевчук та інших. Українські вчені досліджують здебільшого сутність та складові тіньової економіки. Науковець Є. Г. Самойленко у своїх працях розглядає також етапи розвитку тіньової економіки, а М. Гордійчук оцінює позитивні та негативні наслідки тінізації економіки.

Виклад основного матеріалу

Тіньова економіка не є новим явищем, проте за оцінками низки вчених та практиків її обсяг сягає від 40 до 60 % від ВВП усієї держави. В останні роки спостерігається тенденція до зниження рівня тіньової економіки (рис. 1), але незважаючи на усі зусилля органів влади та численні заходи із виведення певних галузей із 'тіньової' економіки, її обсяг зменшився із 52 до 45 % за майже 20 років (рис. 1).

За офіційними даними Міністерства розвитку та торгівлі України, рівень тіньової економіки становить 34 % офіційного ВВП України (2018). [3] Однак німецький дослідник, відомий фахівець в галузі тіньової економіки Фрідріх Шнайдер довів, проаналізувавши дані щодо України, що рівень тіньової економіки перевищує 48 % ВВП. У соціальній сфері тіньова економіка призводить до різкої диференціації, розшарування суспільства на багатих і бідних, на орієнтацію значної частини суспільства, включаючи середній клас, на отримання доходів будь-якими способами.

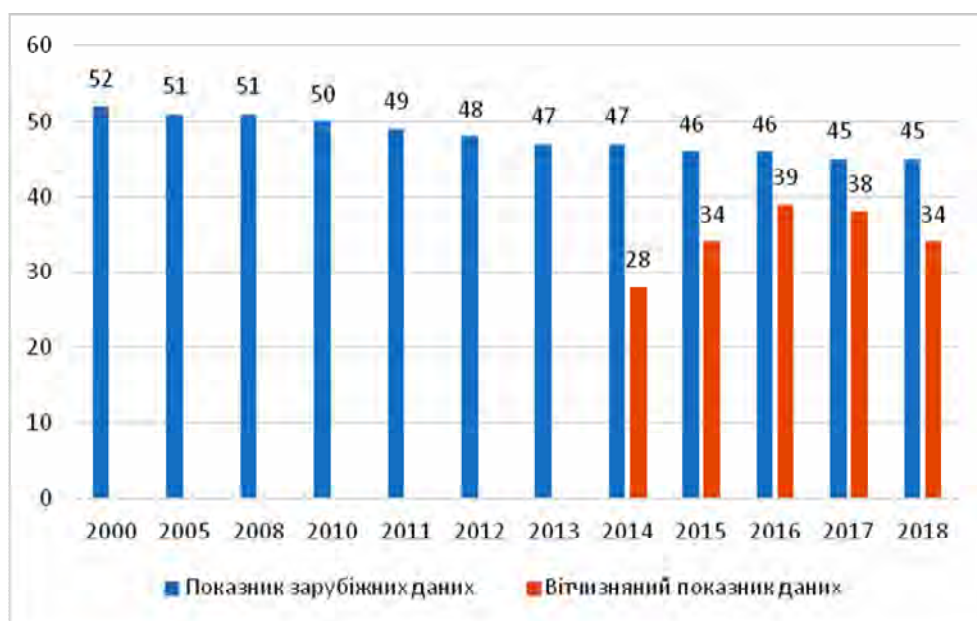

Рис. 1. Рівень тіньової економіки в Україні [2]

Існує така кількість потенційних ризиків, які можуть сприяти зростанню тіньової економіки. Всі вони пов'язані з можливим спадом виробництва та значними фінансовими зобов'язаннями України на зовнішніх ринках, що призводить до різкого уповільнення економічного зростання країни [5].

Серед країн Європи рівень тіньової економіки в Україні є найвищим та суттєво відрізняється від таких країн-сусідів, як Польща та Румунія (рис. 2).

Сама тіньова економіка не є страшною, – вона небезпечна своїми наслідками. Варто зазначити, що деякі науковці називають і позитивні сторони існування тінізації.

На думку Гордійчук М., позитивні аспекти тінізації економічної діяльності полягають у такому:

1. Кошти, одержані в тіньовій економіці, можуть породжувати легальну економічну діяльність, а також допомагають вирішувати соціальні завдання;
2. Суб'єкти господарювання, що функціонують у тіньовій економіці, характеризуються більшою гнучкістю і, як наслідок, більшою здатністю до виживання, навіть в умовах кризи;
3. Зменшення реальної кількості непрацюючих як наслідок зростання доходів населення та зниження рівня бідності;
4. Зменшення кількості банкрутств підприємств.

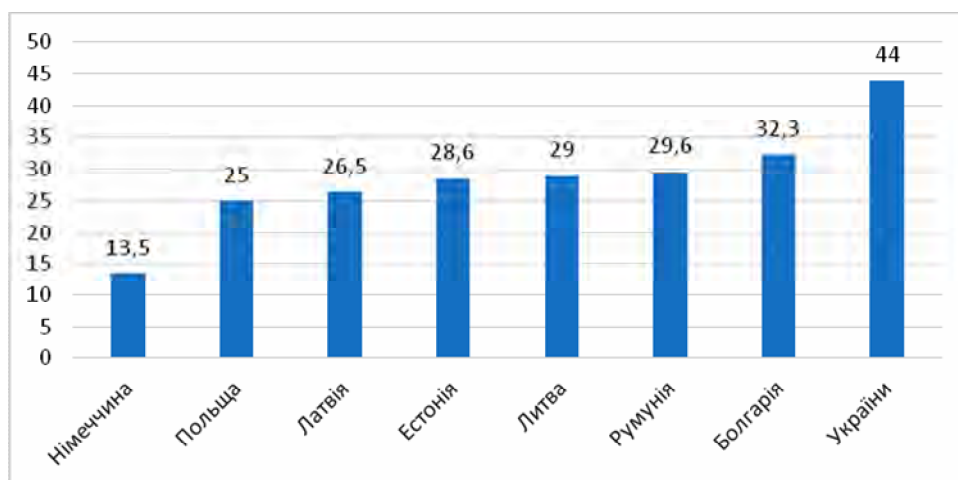

Рис. 2. Рівень тіньової економіки в країнах ЄС [2]

Негативні наслідки тіньової та злочинної економічної діяльності проявляються у різних соціально-економічних аспектах:

1. Деформація податкового поля впливає на розподіл податку як наслідок, скорочення видатків бюджету та деформація його структури [9]. Чинна система оподаткування негативно впливає на рентабельність. Податкова політика відбувається в умовах збільшення заборгованості, збільшення оподаткування громадян [11].

Нерівномірне податкове навантаження на різні сектори економіки створюють стимули для перерозподілу ресурсів у спекулятивному секторі [3].

У міжнародних рейтингах щодо прозорості та простоти ведення бізнесу “Doing Business 2018” Україна посіла 135 місце серед 185 країн. Стосовно захисту прав інвестора – 117 місце; отримання кредиту – 25 місце; впровадження бізнесу – 50 місце.

2. Вплив на грошову сферу виявляється в структурі деформації платежів, стимулюванні інфляції, деформації кредитних відносин та зростанні інвестиційних ризиків, збитках кредитних установ, інвесторів, вкладників, акціонерів та суспільства загалом.

Незаконна діяльність у фінансовій та банківській системах пов’язана зі зловживаннями у наданні кредитів, позик, незаконним перетворенням коштів, незаконною емісією банківських цінних паперів, кредитом знешкодження фіскальних фондів внаслідок фальсифікації фінансових даних підприємств, застосуванням шахрайського банкрутства.

За даними Державної фіскальної служби, понад половини реального чистого прибутку фінансових установ мають тіньову складову. У нелегальному секторі активно використовується грошовий обіг. Протягом останніх п’яти років кількість грошей поза банками зростає в чотири рази [3].

3. Вплив на інвестиційний процес є одним з найбільш значущих результатів тіньової діяльності, що позначається на економічному розвитку. Високий рівень тіньової економіки знижує довіру міжнародних інвесторів до країни [7].

Щодо міцності захисту інвесторів за Глобальним індексом конкурентоспроможності Україна посідає 91 місце серед 147 країн світу, що не робить Україну більш привабливою для іноземних інвесторів (Всесвітній економічний форум, 2018).

4. Вплив на навколишнє середовище. Злочинні організації завдають значної шкоди довкіллю, особливо в слаборозвинених країнах. Сучасне браконьєрство набуває лавиноподібного характеру і становить серйозну загрозу для національної безпеки України, наприклад, у 2007 р. в Україні затримано 96 тис. рибних браконьєрів, у 2015 р. – 142 тис., а у 2017 р. – уже 168 тис. рибних браконьєрів [4]. По-перше, зростаюча кількість браконьєрів була пов’язана з низькою ймовірністю покарання. Зокрема, у 2017 році з 57 тис. заарештованих браконьєрів лише 48 були притягнуті до кримінальної відповідальності. Сума штрафів у середньому на одного браконьєра становила лише 672 грн.

5. Вплив на політичну систему країни. Цей ефект проявляється на державному рівні переважно лобіюванням інтересів урядових установ. За даними Глобального індексу конкурентоспроможності, у 2018 році Україна посіла 71 місце серед 144 країн світу (Всесвітній економічний форум, 2018) [2].

Беручи до уваги такі характеристики, як розмір ринку та міцна освітня система, Україна займає доволі високі місця; ситуація інституційного розвитку України є основною проблемою.

Можливо, найважливішим викликом країни є необхідність реформування інституціональної структури. За компонентом “Інституцій” Україна посідає 132 місце серед 144 країн. Це пов’язано із надзвичайно низькою оціненою ситуацією у сфері захисту прав меншин (141), ефективність діяльності законодавчих органів у регуляторній сфері (141 місце), незалежність судової влади (124), довіра до поліції (122), ефективність правової бази у складних регламентах (139), марнотратство державних витрат (128), нерегулярні виплати та хабарі (133).

6. Вплив на ефективне функціонування держави. Корупція була і залишається однією з найбільших перешкод на шляху реформування економіки України. Корупція загрожує самому існуванню держави; це головна перешкода у покращанні рівня життя, економічного розвитку, громадянського суспільства, боротьби проти організованої злочинності [3].

Розвиток корупції в Україні є головною перешкодою для залучення іноземних інвестицій та передових технологій в економіці. “Transparency International” – глобальна коаліція проти корупції. Відповідно з Індексом сприйняття корупції (ІСЦ), який вимірює рівень сприйняття корупції у державному секторі та ґрунтується на думці експертів та ділових кіл, у 2018 р. Україна отримала 26 балів, опинившись серед 176 опитаних країн на “почесній” позиції 144 (Transparency International, 2018).

Умови політичної кризи несприятливі для вирішення проблем, і гостре політичне протистояння може сприяти вирішенню лише окремих випадків, не проблеми загалом. Однак лідери правоохоронних органів дотримуються зовсім інших поглядів [12]. У 2018 році до судів надійшло 77 980 повідомлень про корупцію, із них лише 36 831 особа була притягнута до відповідальності. За даними Генерального департаменту державної служби України на 31 грудня 2018. Аналіз показав наявність негативного впливу тіньової економіки на державу.

Висновки

Вирішення проблеми тіньової економіки потребує узгоджених зусиль держави. Стратегічними пріоритетами в боротьбі з тіньовою економікою на сучасному етапі є стимулювання інвестиційних процесів, вдосконалення грошово-кредитної політики, використання сучасних фінансових інструментів, розвиток діджиталізації, створення сприятливих умов для розвитку бізнесу, значне зниження та вирівнювання податкового тягаря, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю з погляду витрат виробництва, ефективного управління державним сектором економіки, посилення державного нагляду за державними коштами, позиками та іноземними інвестиціями, протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо.

Важливим стратегічним пріоритетом у зниженні рівня тіньової економіки є боротьба з корупцією. Щоб поліпшити якість боротьби з корупцією, слід здійснити такі кроки: продовження розвитку судової влади, вжиття заходів до підвищення незалежності судової влади, покращання виконання державних установ, які покликані координувати боротьбу з корупцією, перегляд принципів фінансової підтримки правоохоронних органів та забезпечення заходів щодо підвищення заробітної плати тощо.

Перспективи подальших досліджень

З метою розроблення державою ефективніших положень щодо боротьби із тінізацією економіки доцільно не лише аналізувати причини виникнення таких процесів, а й звернути особливу увагу на дослідження мотивів участі фізичних та юридичних осіб у такій незаконній діяльності та розроблення відповідних методів (правових та адміністративних). Варто аналізувати існуючі наслідки тінізації економіки, а також виявити потенційні з метою зменшення їх

впливу на стан економіки загалом. Особливий акцент науковців варто зробити на розмежуванні методів боротьби із сірою та чорною економіками.

1. Савич О. В. (2015). Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України / О. В. Савич, І. В. Савич // Ефективна економіка. [Електронний ресурс]. Режим доступу www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827
2. Мандибура В. О. (1998). Тіньова економіка України як об'єкт спеціального наукового дослідження / В. О. Мандибура. К., 118 с.
3. Тенденції тіньової економіки в Україні (за 2018 рік). Міністерство економіки України. Департамент макроекономіки. Відділ економічної безпеки та детінізації економіки. <http://www.me.gov.ua>
4. Frey B. S. Pommerehne W.W. (1996). The Hidden Economy: Stats and Prospects for Measurment. Rewiew of Income and Wealth. No. 1. P. 21.
5. Macafee K. A. (1997). Glimpse of the Hidden Economy in the National Accouts. Economics Trends. P. 316
6. Пушкаренко П. (2004). Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко. Економіка України. № 10. С. 43–49.
7. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Kearney. Режим доступу : https://www.atkearney.com/financialinstitutions/featured-article/-/asset_publisher/8IucAqMqEhB/content/he-shadow-economy-ineurope-2013/10192.
8. Schneider F. (2000). Shadow Economics: Sizes, Causes and Consequences / F. Schneider, D. H. Enste // Journal of Economic Literature. No. 38. P. 77–114.
9. Самойленко Є. Г. (2012). Сутність та етапи еволюції тіньової економіки / Є. Г. Самойленко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. № 1 (5). Т. 2. С. 338–345.
10. Лех Г. А. (2010). Особливості тіньової економіки в Україні / Г. А. Лех, А. Я. Табачук // Науковий вісник НЛТУ України. Львів, Вип. 20.9. С. 186–192.
11. Шевчук І. В. (2017). Корупційна складова як чинник дестабілізації та загроза економічній безпеці України / І. В. Шевчук // Державне управління: удосконалення та розвиток № 12, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1192>
12. Helmut Herwartz, Egle Tafenau & Friedrich Schneider. One Share Fits All? Regional Variations in the Extent of the Shadow Economy in Europe, Regional Studies, 2015 49:9, DOI: 10.1080/00343404.2013.848034

1. Savich O. V. (2015). Osnovni chynnyky ta shlyakhy protydyiyi tinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny [Main factors and ways of counteracting the shadowing of the Ukrainian economy] *Effective Economics*. p. 92–101. [in Ukrainian].
2. Mandybura V. O. (1998). Tinova ekonomika Ukrayiny yak obyekt spetsialnoho naukovooho doslidzhennya [The shadow economy of Ukraine as an object of special scientific research] p. 118–129 [in Ukrainian].
3. Tendentsiyi tinovoyi ekonomiky v Ukrayini (za 2018 rik). Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny. Departament makroekonomiky. Viddil ekonomichnoyi bezpeky ta detinizatsiyi ekonomiky. [Trends in the shadow economy in Ukraine (for 2018). Ministry of Economy of Ukraine. Department of Macroeconomics. Department of Economic Security and Shadow Economy] [in Ukrainian].
4. Frey B. S. Pommerehne W.W. (1996). The Hidden Economy: Stats and Prospects for Measurment. Rewiew of Income and Wealth. p. 21–89 [in English]
5. Macafee K. A. (1997). Glimpse of the Hidden Economy in the National Accouts. Economics Trends. p. 258–316.[in English]
6. Pushkarenko P. O. (2004). Henezys i sotsialno-ekonomichni naslidky tinovoyi ekonomiky [Genesis and the socio-economic consequences of the shadow economy]. p. 43–49 [in Ukrainian].
7. Schneider F. (2013). The Shadow Economy in Europe. p. 89–167.[in English]
8. Schneider F. (2000). Shadow Economics: Sizes, Causes and Consequences. No. 38. P. 77–114. [in English]
9. Samoylenko Y. H. (2012). Sutnist ta etapy evolyutsiyi tinovoyi ekonomiky. [Essence and stages of evolution of the shadow economy]. p. 134–207. [in Ukrainian].
10. Lekh H. A. (2010). Osoblyvosti tinovoyi ekonomiky v Ukrayini. [Features of the shadow economy in Ukraine] p. 186–192. [in Ukrainian].

11. Shevchuk I. V. (2017). Koruptsiyna skladova yak chynnyk destabilizatsiyi ta zahroza ekonomichnyi bezpetsi Ukrainy. [Corruption component as a factor of destabilization and threat to the economic security of Ukraine]. p. 56–119. [in Ukrainian].

12. Helmut Herwartz, Egle Tafenau & Friedrich Schneider(2015) One Share Fits All? Regional Variations in the Extent of the Shadow Economy in Europe, *Regional Studies*. P. 45–210. [in English]

O. Ugolkova, M. Udimovich

Lviv Polytechnic National University,
Department of Management and International Business

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND THE FEATURES OF THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE

© *Ugolkova O., Udimovich M., 2020*

A large number of possible negative consequences characterizes the shadow economy, namely: the economic crisis, the collapse, the growth of economic crimes, the destruction of business relations, the decline in production etc. All these effects stop and worsen the economic development of the country. The article aimed to evaluate the state and features of the shadow economy in Ukraine, to identify key factors that affect its value and exploring possible actions to improve the current situation. In the article, authors reveal the concept of "shadow economy" and "shadowing". An important aspect of the paper is the analysis of the current state of the shadow economy in Ukraine and its comparison with the countries of Europe. It is investigated that the level of the shadow economy in Ukraine significantly outweighs its volume in European countries. Among the European countries, the level of the shadow economy in Ukraine is the highest and differs significantly even from the neighboring countries such as Poland and Romania.

The article highlights the positive and negative effects of the shadow economy. Among the positive ones, the most important are the following: the reduction of level of bankruptcies of the enterprises, the growth of incomes of certain segments of the population, the reduction of poverty level due to the decrease in the real number of unemployed. It is also worth noting that economic entities operating in the shadow economy have a greater capacity for flexibility, consequently they have a greater capacity for survival and are more resilient, even in times of crisis. It is also important that funds raised in the shadow economy can generate legitimate economic activity and help solve social problems.

It is found that the number and scale of the negative significantly outweighs the positive effects. Corruption has been identified and remains one of the biggest obstacles to reforming Ukraine's economy. Usually Ukraine is ranked second in hundreds of countries in various international rankings on transparency of doing business, on protection of investor rights or on ease of doing business. This is also caused by the high level of shadow economy.

The shadowy activities in the financial and banking spheres consist of misuse of credit (loan) and illicit conversion of funds. Illegal issuance of bank securities, credit for neutralization of fiscal funds by falsification of financial data of enterprises or fraudulent bankruptcy are less common in the financial and banking systems.

Organizations operating in the shadow sector cause serious damage not only to the economy but also to the environment. In many countries, activities such as poaching and illegal logging are thriving.

It is revealed that the strategic priorities in the fight against the shadow economy at the present stage of economy are the following: to improve monetary policy, to use the modern financial instruments (for example, crowdfunding), to develop the digitization process, to stimulate investment processes, to create the favorable conditions for business development, to reduce and equalize the tax burden, to strengthen tax control in terms of production costs, to realize the effective management of the public sector, to strengthen the state oversight of the public funds, loans, and foreign investment, to combat laundering of proceeds of crime, and so on.

Keywords: shadow economy, shadowing, shadow sector, corruption, legalization.